DOI: 10.22559/folklor.267
folklor/edebiyat, cilt:24, sayı:94, 2018/2

Selamlaşma Bağlamında Üsküdar/Selami Ali Efendi Menkıbesinin Göstergebilim Açısından İncelenmesi

Examination of Üsküdar/Selami Ali Efendi Manqabat in Terms of Salutation in Terms of Semiotics

Nursel Uyanıker*

Özet

XVII. yüzyılda yaşamış olan Selami Ali Efendi, Aziz Mahmud Hüdâyî erkânına müntesip, Celvetî kolunun dört büyük şubesinden olan ve kendi adıyla anılan Selamiyye kolunun şeyhidir. Çalışmanın amacı; Celvetiyye tarikatının Selamiyye kolunun kurucusu olan Selami Ali Efendi'nin; "Selamsız Şeyh" menakıbından hareketle, Üsküdar ilçesi, Selami Ali (Selamsız) caddesine adını vermesini ve menkıbesinin çözümlenerek Türk-İslam kültüründe görgü kurallarının önemini belirtmektir.

Çalışma, göstergebilim teorisi bağlamında, Adlandırma Bilimi (Onomasiology) çerçevesinde ve edebiyat metin inceleme yöntemlerine göre ele alınıp değerlendirilecektir. Göstergebilim, bir metnin ya da söylemin yüzey yapısından hareketle derin yapısına ulaşmak ve onu anlamlandırmak amacıyla, çeşitli kavramlara dayanarak çözümleme yöntemleri sunmuştur. Bu çalışmada R. Barthes ve A. J. Greimas'ın geliştirdiği anlam göstergebilimi çözümleme yönteminde yer alan bazı kavram ve çözümleme araçlarından yararlanılıp Selami Ali Efendi'nin menkıbesi incelenmiştir. Çalışma, Türk efsane ve menkıbelerinden hareketle adlandırma bilimi bağlamında ve belirli bir yer bazında ele alınıp incelenirse; verilen isimle, o yerin anlamlandırılmasının manevî bir sebebe bağlandığı etraflıca ortaya konulup anlaşılabilir.

Anahtar sözcükler: *göstergebilim, adlandırma bilimi, Selami Ali Efendi, menkıbe, selamlaşma*

*Yrd. Doç. Dr. Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı Öğretim Üyesi, nuyaniker@marmara.edu.tr

Abstract

Selami Ali Efendi who lived in the 17th century, was a member of Aziz Mahmud Hüdâyî community, and the sheikh of one of the four major branches of Celvetî sect known as "Selamiyye". The purpose of this study is to point out the significance of social conventions in Turkish-Islamic community by analyzing the legend of Selami Ali Efendi, the founder of "Selimiye", one of the branches of Celvetiyye sect (known as Selamsız Sheikh), who gave his name to a street (Selami Ali, known as Selamsız) in Üsküdar.

The study will be evaluated within the framework of onomasiology according to semiotics theory using literature text analysis method. Semiotics has offered analysis methods based on various concepts in order to reach and understand the deep structure of a text or discourse by moving from the surface structure. In this study, Selami Ali Efendi's menqabat was analyzed by using analysis tools in the methodological analysis method developed by R. Barthes and A. J. Greimas. Analyzed within the context of onomasiology for this specific place starting from Turkish legend and menqabat, it can be suggested that the meaning of the place is connected to a spiritual cause by the given name.

Keywords: *semiotics, onomasiology, Selami Ali Efendi, menkıbe, greeting*

Giriş

Aydın iline bağlı Menteşe kazasının Kozkaya (Kuzkaya) köyünde doğan Selami Ali Efendi, tasavvufa yönelmiş ve seyrü sülûkunu tamamlayarak mürşidlik görevinde bulunmuş bir pirdir. Üsküdar'da kendi adıyla anılan üç tekke, bir hamam, iki çeşme ile Kadıköy'de de bir çeşme inşa ettiren Selami Ali Efendi h.1103 / m.1691 yılında vefat etmiş ve Kısıklı›daki tekkesinin haziresine defnedilmiştir. Selami Ali Efendi'nin tek eseri, Celveti âdâb ve erkânını anlattığı "Tarikatnâme"sidir. Bu eser, Latin harflerine çevrilerek yayımlanmıştır (Tatçı vd., 2006, s. 141).

Tekke, Selami Ali tarafından faaliyete geçirilmiş, vakfiyesi 1685-1688'de tescil edilmiştir. Celvetiye tarikatının şeyhlerinden olan Selami Ali Efendi, Selami Ali Efendi Tekkesi Camii'ni de yaptırmıştır. Yapı, Ali Efendi'nin vefatından sonra 1692 tarihinde tamamlanmıştır (Haskan, 2001, C.1, s. 311).

Osmanlı kaynaklarında farklı isimlerle (Selâmiye / Selâmsız, Tekkekapısı, Kocaçınar, Toygartepesi vs.) adlandırılan Selâmi Ali mahallesinde, Selamsız Şeyh'in tekkesi ve bazı su tesisleri (su terazisi, kuyu ve çeşme) yer almaktadır. Mahalleye adını vermiş olan ve cami-tekke niteliğindeki tesis tamamen ortadan kalkmış, geriye ancak hazîrenin bir bölümü günümüze intikal etmiştir. Daha sonra hiçbir iz kalmaksızın tarihe karışmış olan tekkenin arazisi üzerinde, 1965 tarihinde Selami Ali Efendi'nin adını taşıyan klasik üslûpta, merkezî kubbeli bir cami inşa edilmiştir (Tanman, 2009, s. 350). Selamiyye tekkesinin civarı, Selami Ali Efendi'nin yaptırmış olduğu dükkân, hamam ve evlerden sonra gelişmiş, Üsküdar'ın önemli semtlerinden birisi olmuştur. "Selami" ismi zamanla "Selamsız"a dönüşerek semte adını vermiştir. Bu semt adının, Ali Efendi'nin yaşadığı yüzyıl olan 17. yüzyıldan beri kullanıldığı ve 19. yüzyılda dahi bu adla bilindiği, Mehmed Süreyya tarafından Sicill-i Osmanî'de bildirilmiştir (Süreyya, 1996, C:5, s. 1486).

Üsküdar, coğrafî özellikleri, tarihî gelişimi, kültürel çeşitliliği gibi özellikleri

nedeniyle yer adları bakımından zengin birikime ve anlatılara sahip bir ilçedir (Ceylan, 2012, s. 460). Uzun bir süreç içinde oluşturulan ve şehre kültürel bir kimlik kazandıran yer adları, geçmişi bugüne bağlayan köprülerdir. İlçeye adını veren "Selamsız" yer adı, aynı zamanda Selami Ali'nin etik kişiliğinin ve dinsel niteliğin de simgesidir (Ayrıntılı bilgi için bkz. Örnek, 2015, s.524). Bu çalışmada, Selami Ali Efendi'nin Üsküdar Selamsız semtine adını veren menakıbından hareketle, Türk-İslam kültüründe görgü kurallarının değeri, göstergelerden hareketle bireysel ve toplumsal yorumlar anlatılmaya çalışılmıştır. Selamsız şeyhe ait olan menkıbe, anlam kavşakları bakımından kesitlerine ayrılarak göstergebilim açısından değerlendirilmiştir.

Toplumda ikinci şahıslarla veya başka bir toplulukla ilişki kurmanın ilk basamağı olan selamlaşma, toplumsal bir olaydır. Karşısındaki kişiye iyi dilek ve temennide bulunmanın ve fertler arasında tanışmanın, yakınlık kurmanın önemli bir yönünü oluşturan selamlaşma, bu açıdan bakıldığında ise, önemli psiko-sosyal bir olaydır. Çalışmada, genelde Türk-İslam toplumunda selamlaşmanın kuralları, özelde ise Selamsız Şeyhi Selami Ali Efendi'nin menâkıbı ele alınarak toplumsal statü ve roller açısından değerlendirilecektir. Üsküdar/ Selamsız semtinin "selamsız şeyh" menakıbından hareketle isimlendirilmesi, o bölge halkına verilmek istenen dersin de bir göstergesidir.

1. Âdâb-ı muâşeret kuralı olarak selamlaşma

Arapça salâm; dünyevî ve ebedî kurtuluş, selâmet anlamlarına gelmektedir. Bu kelime Kur'an-ı Kerîm'de, çoklukla selamlama ibaresi olarak kullanılmıştır. Bununla birlikte dua ve takdis manalarına da gelmektedir (Arendonk, 1988, s. 329).

Toplumda iletişim kurmanın ilk basamağını oluşturan selam vermek, genel olarak iki manada algılanmaktadır. Birincisi "benden size zarar gelmez" diyerek emniyet, itimat ve tanışmak anlamlarıyla yüklü olmaktır. İkincisi ise; "size başkasından da zarar gelmesin" diyerek temenni ve duada bulunmaktır. Böylelikle selam ile karşılıklı diyaloğun önü açılmış olmaktadır. Selamın verilmesi ve alınması meselesi, aynı zamanda toplumsal bir statü göstergesidir. Toplumsal statü ve roller açısından birbirine denk insanlar arasında selam verilir-alınır. Bu açıdan bakıldığında aynı dine mensup olan, aynı dili konuşan, toplumda saygın yeri olan insanlar "selamlaşma" eyleminde bulunurlar.

Toplumsal görgü kuralları (âdâb-ı muâşeret), her toplumda bireyler tarafından belirlenen ve toplumsal bir anlaşma içeren yazısız kurallardır. Bu yönüyle toplumsal yaptırım gücüne sahip olan ve milletlerin karakterlerini de içeren yazısız kurallar yani töreler, uyulması gereken yükümlülüklerdendir. Toplumsal birlik ve beraberlik açısından selamın özellikle Müslümanlar arasında yayılmasını isteyen İslam topluluklarında, selam veren; "Es-selamu aleykum (Allah'ın selamı sizin üzerinize olsun)" der, selamı alan ise; "ve aleykum's-selam ve rahmetullah (Allah'ın selamı ve rahmeti sizin de üzerinize olsun)" diyerek ilaveli duada bulunur. İslam'da selam, bir ibadet olarak görülmüş ve Müslümanlık belirtisi sayılmıştır.

İnsânî iletişimin ve iyi ilişkilerin bir göstergesi olan selam, muhatabının yüzüne bakarak, karşısındakinin duyabileceği yükseklikte bir ses tonuyla, gerekmedikçe işaret etmeden söyleyerek, yani hem duyma hem de görme duyusunu birlikte kullanarak bir eylem başlatmaktır. İslam'da selam, Allah'ın isimlerinden olduğu için, edepli bir şekilde

söylenmelidir, aksi takdirde selamlaşma yerine geçmez. Buna göre selamlaşmada usul, aşağıdaki kurallara göre yapılır:

a. Selam bir hitap şeklidir ve selama anında cevap verilmelidir,

b. Başka bir yere giren kişi selam verir,

c. Topluluktan ayrılan kişi selam verir.

İslam toplumunda selamlaşma:

a. Küçük olan büyüğüne, sayıca az olan grup çok olan gruba, yürüyen oturana, at üzerinde olan yaya olan kişiye selam verir,

b. Kadınlara ve çocuklara selam verilir,

c. Alınan selamdan daha güzeli ile selam vermek gerekir,

ç. Gayri-Müslimlere de selam verilir,

d. Ağzıyla selam verip kalbiyle de olumlu mesajlar vermeyen kişi selam vermiş sayılmaz (Kasapoğlu, 2010, s. 49-87).

Toplum, selam vermemenin hainlik, zarar ve haram olduğunu düşünmektedir. Selam vermemek ve selamı almamak, toplum tarafından kınama ile karşılanacak kötü bir davranıştır, hoş görülmez. Bununla birlikte selam verilmeyecek özel durumlar da bulunmaktadır:

a. Allah'ın güzel isimlerinden birisi olduğu için, temiz olmayan yerlerde selam verilmez,

b. Hamama girerken selam verilmez,

c. Günahla meşgul olan kimselere selam verilmez,

ç. Kur'an okuyan, hadis rivayet eden ve ilim müzâkeresinde bulunan, vaaz eden kimselere, hayırlı bir işin kesilmesine sebep olacağı için, selam verilmez,

d. Ezan okuyan, kâmet getiren, namaz kılan kimselere selam verilmez,

e. Yabancı bir kadına, dedikodu yaratacak bir durum oluşturacaksa, selam verilmez (Sert, 2004, s. 329-331).

İnsanlar, selamlaşmayı ifade eden çeşitli dil sembolleri/kelimeler kullanarak selamlaşabilirler. İlişki sözleri ya da kalıp sözler (Küçükbasmacı, 2015, s. 1677) olarak yapısına, işlevine, bağlamına göre değişen selamlaşma, Türk toplumunda da muhatabının durumuna ve toplumdaki yerine göre değişmektedir. Selamlaşma, sözlü ve sözsüz iletişim yoluyla olabildiği gibi, beden diliyle de yapılmaktadır.

2. Selamsız Şeyh menkıbesi

Selami Ali Efendi'nin lakabı olan, Üsküdar'daki "Selamsız" semtiyle özdeşleşen ve günümüze kadar gelen bu isim hakkında çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Selamsız Şeyhi Selami Ali Efendi'nin menkıbeleri olarak bilinen bu anlatılarda birbirine benzer iki varyant göze çarpmaktadır.

Varyant 1

Kesit 1.I: Selami Baba, sokakta yürürken sağına soluna bakmaz daima önüne bakarak yürürmüş. Şeyh bir gün müritleriyle Cuma namazına giderken, halk kenarlarda ayağa kalkıp ona selam ve saygıda bulunmak isterler. O mübarek de önüne baktığı için kenarda

kendini selamlamak isteyen insanları görmezmiş. Selami Baba bir gün yine müritleriyle birlikte Cuma namazına giderken yanındaki dervişlerden biri, Selami Baba'ya dönerek:

-Azizim, insanlar size saygıda bulunmak için ayağa kalkıyorlar fakat siz başınızı sağa sola çevirmeden yürüyorsunuz, bunun sebeb-i hikmeti nedir, diye sorar.

Selami Baba:

-Evlat! Bir daha selam vermek isteyenler olursa bana haber ver, demiş.

Kesit 1.II: Üç beş metre sonra yine halk ayağa kalkmış. Derviş:

-Sultanım, bakın size selama durdular, dediğinde Selami Baba, bir himmet ve teveccühle dervişin gözlerindeki perdeyi kaldırır. Derviş Mehmet selama duranları çeşitli mahlûkat olarak görür. At, katır, eşek, kedi, köpek gibi hayvan suretlerine girmiş olarak görür. Bunun üzerine derviş:

-Ey ahali! Sokaklara çeşitli hayvanlar dolmuş, diye feryat ederek bağırır. Sokaktan feryat-figan kaçarak camiye girer. Camide ezanı okuyan müezzinin ve hutbe okuyan imam efendinin sîretlerinden suretlerine yansıyan hayvânî huyları görüp:

-Manda ezan okuyor, deve hutbe okuyor, demeye başlamış.

Kesit 1.III: Cemaat, dervişi bir güzel döver. Derviş, camiden çıktığı gibi doğru dergaha saklanır. Her tarafı yara bere içindedir. Bunun üzerine Selami Baba:

-Oğlum, geçmiş olsun sana ne oldu, dediğinde yediği dayağı anlatır. Selami Baba:

-Oğlum, bundan sonra benim selamıma karışma olur mu? der.

Kesit 1.IV: O günden sonra zat-ı muhteremin adı "Selamsız Şeyh" olarak anılır. Yine İstanbul'da bu zatın ismine hürmeten Üsküdar'daki semtin adı "Selamsız" olarak kalır (Tatçı vd., 2006, s. 51-52).

Varyant 2

Kesit 2.I: Selami Ali Efendi, zamanında adı Selâmiyye Çarşısı olan yerden geçerken hep selamsız sabahsız geçermiş. Selam, malum: Selamun Aleyküm! Sabah da: Sabah şerifleri hayrolsun! Hayırlar fetholsun, şerler def olsun! Siftahınız helal olsun! Rızkınız açık ve bereketli olsun. Haram uzak dursun, helal buyursun, anlamlarına gelir. Örf bu, âdet bu, edep bu, sünnet bu amma… Selami Ali Efendi selam vermiyor, veremiyor bu cadde ve çarşı esnafına… başka her yerde bir selam ırmağı gibi aktığı halde. Bir böyle, iki böyle, üç böyle sürüp gidince bu selamsızlık, Selâmiyye esnafı, bağlı bulundukları esnaf şeyhine durumu bildiriyorlar. Üzüldüklerini belirtiyorlar, "Selami Efendi bize selam vermiyor, selamsız bu adam selamsız!" diye söyleniyorlar.

Kesit 2.II: Esnaf şeyhi de kalkıyor, doğru Selâmiyye dergahına giderek konuyu açınca, Selami Ali Efendi:

-Gel, diyor şimdi benim katırıma bineceksin oradan birlikte geçeceğiz. Bakalım sen selam verebilecek misin? Kalkıyorlar ve biri bir katıra diğeri bir katıra biniyorlar, yola koyuluyorlar. Selâmiyye cadde ve çarşısından geçerken esnaf şeyhini aniden bir ürperme, bir korku, bir dehşet sarıyor. O dehşet içinde nereye bakacağını şaşırıyor. Çünkü nereye, hangi tarafa baksa gördüğü insan gövdesinde kurt, köpek, tilki, domuz, sırtlan ve çakal başı!.... Selmanıpâk caddesine ulaşıp da normal ahvâle girilince Selami Ali Efendi:

-Ne dersiniz şeyh efendi, selam verilir mi bu mahlûkata?

Esnaf şeyhi, son derece üzgün ve perişan bir halde:

-Verilmez şeyhim, verilmez! diyebiliyor ancak. Zamirleri o kadar berbat ki içlerine sığmamış, dışlarına da taşmış.

Kesit 2.III: Esnaf şeyhi bu görüşmeden bir gün sonra Selâmiyye çarşısına gidince esnafa:

-Şikâyetiniz yersizdir. Selamsız olan Selami Ali Efendi değil, sizsiniz. Bu çarşı Selamsız, bu cadde selamsız, diyerek sebebini izah ediyor.

Kesit 2.IV: -İçinizde ne varsa dışınıza o sızar… Dün, bu vakitlerden az önce birlikte geçtik buradan, bana da gösterdi buradaki ahvâli. Hepiniz kurt, köpek, tilki, domuz, sırtlan ve çakal suretindeydiniz. Haramın garamın, tefenin dalaverenin neticesi bu. Bunları terk ederek bir an evvel insaniyetinize dönmeye bakın. Kendi halinize bakmadan bir arif-i billah'a ta'nediyor, selamsız diyorsunuz ha! Selamsız olan Selami Ali Efendi değil, sizsiniz. Bu çarşı Selamsız, bu cadde selamsız… işte o tarihten sonra bu cadde ve semtin adı "Selamsız" kaldı derler (Özdamar, 2002, s. 233).

3. **Göstergebilim**

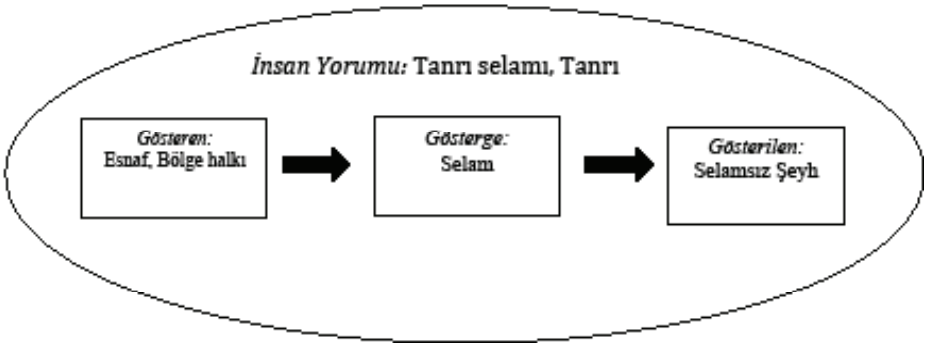
Göstergebilim, göstergeleri inceleyen bilim dalıdır. Gösterge ise, kendisi dışında bir şeyi temsil eden ve farklı anlamları içeren işaretlerdir. İnsanlar arasında veya insanın insan dışındaki varlıklarla iletişimi sırasında kullandığı, düz ve yan anlamlar içeren her türlü biçimi kapsar. Bunlar arasında konuşma dilleri, kelimeler, işaretler ve semboller sayılabilir. Tüm evren bir göstergeler âlemidir. Bütün bilim dalları bu evrendeki farklı göstergeleri tanımlar, sınıflandırır ve anlamını çözmeye çalışır (Rifat, 2009, s. 11).

Göstergebilim, "gösteren" adı verilen anlatım düzleminden ve "gösterilen" adı verilen içerik düzleminden meydana gelir. Düz anlam, yan anlam ve derin anlam olarak tanımlanabilen anlamlar da bu işaretlerden ve göstergelerden çıkartılabilir (Barthes, 2014, Çev. Rifat, s. 44-100).

Göstergebilim, belirti ve belirtke olarak tanımlanan, bilinçli veya bilinçsiz üretilen veya ortaya çıkan işaretleri de anlamlandırmaya çalışır. Hastalık belirtileri insanın iradesi dışında ortaya çıkarken, trafik işaretleri insanların bilinçli olarak geliştirdikleri belirtke olarak tanımlanan işaretlere örnektir. Toplumsal göstergebilim kültür anlayışıyla, bilinçli olan göstermeyle, toplum içerisindeki ortak anlamlandırma ile ilgilenir. Toplumsal göstergebilime göre, bütün anlam bu ortak kodlardan gelişmiştir (Sayın, 2014, ss. 159-160).

Göstergebilimden hareketle, Selami Ali Efendi menkıbesinde, şeyhin davranışı toplum tarafından davranış koşullarını sağlamadığı düşüncesiyle eleştirilmiş bireysel bir kabuldür. Toplum, şeyhin görüntüdeki davranışını önemsemiştir. Şeyh ise, toplum tarafından görülemeyen davranışın arkasında gizli olan toplumsal zaafı (haram yemek, dürüst olmamak gibi) görmekte ve göstermek istemektedir. Şeyhin manevî özellikleri, Tanrı'nın ona verdiği kerametleridir. Şeyhin gözleri, Tanrı'nın gözleridir. Burada göstergelerden çıkan anlam (sense), dürüst bir insan olmak, İslam'da belirtilen yolda ilerleyen doğru adam olmak gibi erdemleri göstermektedir. Toplum bu menkıbeyle kendi kendini eleştirmiş ve "Selamsız" adıyla da cezalandırmıştır. Anlam göstergebilimi ışığında anlatı, aşağıdaki şekilde tablolaştırılabilir:

Tablo 1:

4. **Adlandırma bilimi (Onomasiology)**

Varlıklara ya da nesnelere, onları dilde temsil edecek karşılıklar verme olarak tarif edilen adlandırma bilimi (Onomasiology), adlandırma işleminin toplum tarafından nasıl yapıldığını konu edinmiştir. Adlandırma işlemi, ilk örneği Platon'un *Kratylos* diyaloğu olan birçok dil felsefesi tartışmasına da konu olmuştur. Bu diyaloğa katılan taraflar (Hermogenes, Kratylos ve Sokrates) doğalcı ve uylaşımcı tezleri irdelemekte ve her bir adın onun doğasından mı, yoksa insanlar arasındaki bir uylaşımdan mı kaynaklandığını tartışmaktadır (Platon, 2000, Çev. Karakaya, s. 31).

Selami Ali Efendi menkıbesinden hareketle, semte adını veren selamlaşma olayı, "Selamsız" adıyla toplumun erdemler noktasında sınavı geçemeyişini dile getirmektedir. Burada adlandırma yoluyla toplumsal erdemler hatırlatılmaktadır. Selamlaşmanın davranışsal boyutu toplumda yaşıyorken; bir Müslümanda bulunması gereken erdemler noktasında içeriksel boyut ise yaşatılamamaktadır.

Bir şehrin algılanmasında caddelerin, tarihî binaların, alışveriş merkezlerinin vb. önemli birer etken ve imgeler olduğunu anlatan Kevin Lynch'a göre, her bir kentlinin kentin bazı kısımlarıyla uzun bir münasebeti olmuştur ve ona ilişkin kendi imgesi hatıra ve anlamlarla yüklüdür. Bir çevresel imge üç bileşene ayrılabilir: kimlik, yapı ve anlam (Lynch, 2010, Çev. Başaran, s. 1, 8). Tarihsel bir gerçek kişilik olan Selami Efendi'nin adından hareketle kullanılan "selam" ifadesi, anlatıda paradoks olarak "selamsız" halkını işaretlemek amacıyla kullanılmıştır. Bu şekilde tanımlanan halk ve çevre, diğer semtlerden ayrıştırılarak bir kimlik kazanmış olur. Kimlik kazanan yapı, böylelikle anlam da kazanmıştır.

5. **Göstergebilim ve adlandırma bilimi (onomasiology) bağlamında menkıbenin incelenmesi**

Sözlü anlatıdaki göstergelerden yola çıkarak semtin adlandırılması olayını şu şekilde çözümlemek mümkündür:

Varyant 1 - Çözümlemesi:

Menkıbede Yer Alan Zaman: Olay, bir gün Cuma namazı vakti gerçekleşmiştir.

Anlatı, Selamî Efendi'nin yaşadığı yüzyıl olan XVII. yüzyıla göndermede bulunmuştur. Dolayısıyla gerçek bir zaman kesiti bulunmaktadır.

Menkıbede Uzam: Menkıbe, daha sonra İstanbul/Üsküdar'da Selamsız adını alacak olan sokakta, çarşıda ve buradaki camide geçmiştir. Uzam, coğrafî belirginliği olan bir yerdir.

Menkıbede Yer Alan Kişi(ler): Selami Baba, Selami Baba'nın müritleri, derviş Mehmet, müezzin, imam ve sokaktaki ahali.

Menkıbenin İşlevi: Menkıbede İstanbul/Üsküdar'da bulunan Selamsız sokağına ad verilmesi anlatılmaktadır. Dini bütün Müslüman olan Selamsız Baba'nın hikmetinden sual olunamayacağı, velilerin kalp gözünün açık olduğu ve diğer insanların göremediklerini görerek sırra erdikleri de işlenmektedir.

Menkıbede Motifler: Stith Thompson'un, "Motif Index Of Folk Literature" (Thompson, 1955, C:6) eserine göre burada,

E730. Hayvan şeklindeki ruhlar: Menkıbede, insanların şekil değiştirebilme özelliğinden değil, ruhlarının hayvan şeklinde görünümünden bahsedilmiştir. İnsanların iç yüzünün bir hayvan şeklinde görünmesi sebebiyle aslında ruhlarındaki hayvansı özellikler açığa çıkarılmıştır.

F640. Sıra dışı algılar (seziler): Selami Baba'nın kerameti sayesinde Derviş Mehmet, olağanüstü ve herkesin göremediği, ruhun iç yüzünü görme kabiliyetine sahip olmuştur.

F1010. Diğer sıra dışı olaylar: İnsanların hayvan şeklindeki görünümü ve insani eylemlerde bulunması sıra dışı bir olaydır.

H1570– H1599. Çeşitli Testler: Derviş Mehmet, hocası Selami Baba'nın davranışını sorgulayıp içyüzünü anlamaya çalışınca hocası tarafından bir teste tabi tutulmuş ve beklendik tepkiler vermiştir. Bu tepkiler sayesinde Derviş Mehmet, durumu anlayabilmiştir.

J1750– J1809. Biri diğerince yanlış anlaşılır: Selami Baba, sokaktaki ahaliye selam vermeyerek hem insanlar, hem de Derviş Mehmet tarafından yanlış anlaşılır.

J1850– J1899.Hayvanlar veya nesneler insanmış gibi davranır: Menkıbede, at, katır, eşek, deve insan gibi davranmaktadır. Aslında burada hayvânî ruha sahip insanlar bulunmaktadır.

V290. Diğer kutsal kişiler-Veliler: Menkıbe Selami Ali Efendi'nin yanlış anlaşılan ve İslamiyet'te çok önemli görülen selamlaşmanın yapılmaması üzerine, Selamsız Şeyh'in kerametinin anlaşılmasıyla ve bu olayın sokağın, o semtin adının değiştirilmesiyle sonlanmaktadır. Selamsız Şeyh, insanların iç yüzünü, ruhunu görebilen, bu sırra ermiş bir velidir ve kerameti olarak da dervişinin kendi gözüyle etrafa bakmasını sağlamıştır. Bu sayede yanlış anlaşıldığını anlatarak İslamiyet'te Müslümanların kendi aralarında selamlaşmaları kuralını da aslında çiğnememiş olmaktadır.

Değerlendirme: Bir sözcük ya da resim, ilk bakışta anlaşılabilenden daha fazla anlam içerdiği zaman simgesel hale gelir. Simge, insanlar arasında uzlaşmaya dayanan bir göstergedir: sözgelimi, doğal dillerdeki sözcükler uzlaşmaya dayalı birer simgedir; çünkü bir sözcük belirttiği şeyi yalnızca bu anlama geldiğini anlamamız sayesinde belirtmiş olur (Rifat, 2009, s. 32). Menkıbede "selamlaşma" simgesel bir hale gelmiştir. Burada selam vermeyen ve bu yüzden yanlış anlaşılan Şeyhin, toplumun gözünde kerameti sayesinde aklanması anlatılmaktadır. İslamiyet'te selamlaşma kuralının yapılmadığı bazı

durumlar bulunmaktadır. Bunlardan birisi de, adam olana selam verilmesi, kötü işlerle uğraşan ve hatta Müslüman olmayanlara selam verilmemesi kuralıdır (Cihan, 1986, s. 8). Burada Selami Ali Efendi, esnafı kötü işlerle uğraşır bir halde olduklarından hayvan suretinde görmüş ve selamlaşma kuralını bu sebepten uygulamamıştır. Ahali esnafı, İslamiyet'e uymayan kötü işler yaptıklarından insan suretinden çıkmışlar ve bu yüzden de Selami Ali Efendi gibi bir Allah dostunun selamını almayı hak etmemişlerdir. Bu menkıbeye toplumdaki statü ve roller açısından bakıldığında Selamsız Şeyhin toplumdaki yerinin daha üstte olduğunu ve bu yüzden kendisiyle eşdeğer statüye sahip insanlara selamını verebileceğini düşünmek mümkündür. Zira İslam'da da selamlaşma kuralı da statü ve roller açısından belirlenmiştir (Güvenç, 1966, s. 308; İz, 1967, s. 133). Selamsız Şeyh, burada esnaf tarafından verilen selama denk bir şekilde ve selam vermeyerek karşılık vermiştir. Semt "Selamsız" adını, bu manevî olay neticesinde almıştır. Anlatının IV. kesiti olan bitiriş kesiti, aynı zamanda semtin adlandırılması olayını açıklayan bir açıklama kesitidir.

Varyant 2 - Çözümlemesi:

Menkıbede Yer Alan Zaman: Menkıbede geçen olay; bir müddet tekrarlanan, daha sonra çözüme ulaşan ve anlaşılan bir durum olduğu için bir müddet zaman zarfını kaplamıştır. Olayın daha çok gündüz vakti geçtiği düşünülmektedir. Anlatıda geçen zaman, gerçek bir zaman kesitidir.

Menkıbede Yer Alan Uzam: Selâmiyye Çarşısı ve caddesi, Selâmiyye Dergâhı, Selmanıpâk caddesi. Belirliliği olan bir yerdir.

Menkıbede Yer Alan Kişi(ler): Selami Ali Efendi, Selâmiyye Çarşısı esnafı, esnaf Şeyhi.

Menkıbenin İşlevi: Menkıbede, bir önceki varyantta olduğu gibi, İstanbul/Üsküdar ilçesine bağlı Selamsız semtinin ad alması, Selami Ali Efendi'nin menkıbesiyle konu edilmiştir. Menkıbe, haram işlerle uğraşmanın İslam'da hoş görülmeyeceği de anlatılmak istenmiştir. Buradan çıkarılan derse göre; bu şekilde yanlış işler yapan kimseyle konuşulmaz, hatta selam verilmez.

Menkıbede Motifler: Motif Index'e göre burada geçen motifler şunlardır:

E730. Hayvan şeklindeki ruhlar: Menkıbede, esnaf Şeyhi, Selami Ali Efendi ile çıktığı yolculukta işin aslını anlar ve içini bir ürperme, bir korku, bir dehşet sarar. O dehşet içinde nereye bakacağını şaşırır. Çünkü nereye baksa gördüğü insan gövdesinde kurt, köpek, tilki, domuz, sırtlan ve çakal başıdır. Bu görünüm aslında insanların ruhî görünümleridir.

F640. Sıra dışı algılar (seziler): Selami Ali Efendi'nin kerameti sayesinde esnaf Şeyhi, ruhun dışa yansıyan yüzünü görebilmiştir.

H1570– H1599. Çeşitli Testler: Esnaf Şeyhi, esnafın şikâyeti üzerine, Şeyh Selami Efendi'nin selamsız sabahsız geçişini sorgulamış ve kalp gözü açılınca gerçekte kimin haksız olduğunu anlayabilmiştir.

J1750– J1809. Biri diğerince yanlış anlaşılır: Nisâ Sûresinde geçen: "Bir selam ile selamlandığınız zaman siz de ondan daha güzeliyle selam verin yahut verilen selamı aynen iade edin. Şüphesiz Allah, her şeyi hesaplayandır" (Nisâ, 4/86), ayet gereğince

Selami Efendi'nin, selamlaşma usulünü uygulamadığı görülmüş, esnaf Şeyhi ve diğer esnaf arasında bu selamsızlık hoşnutsuzluğa ve şikâyete sebebiyet verdirmiştir.

P440. Esnaflar: Menkıbede adları belirtilmeden geçen esnaf gurubu, toplumsal töre (yazısız kurallar bütünü) gereğince Şeyhin selam vermeyişine tepki gösterir. Esnaf şeyhi de bunun üzerine Selamsız Şeyh'ten bu durumun açıklığa kavuşturulmasını ister. Burada esnaf gurubu toplumsal bir eylemde bulunmuştur.

V290.Diğer kutsal kişiler-Veliler: Bu varyantta da Selami Ali Efendi, esnaf Şeyhine gerçekleri göstermiş, böylece toplum nezdinde haklılığını ispat etmiştir.

W150. Onaylanamaz karakter özellikleri – Sosyal: Selamlaşma, bir toplumsal görgü kuralı olarak insanlar arasında barışı ve güveni sağlamanın yolu olarak da düşünülmüştür. Selami Ali Efendi'nin Allah'ın selamını almayışı, hem dinî manada hem de toplumsal manada yanlış bir davranış olarak görülmüş ve kendisine bu davranışının sebebi sorularak onaylanmadığı gösterilmiştir.

Değerlendirme: Birinci varyanttan farklı olarak burada selamın verilmeyişinin toplum arasında huzursuzluğa ve hatta düşmanlığa yol açabileceğine dair düşüncenin dile getirildiği görülmektedir. Selami Ali Efendi, bu davranışını keramet göstererek açıklamak zorunda kalmıştır. Velilerin keramet göstermesi, aynı zamanda sırrın ifşa edilmemesi kuralına ters düşeceğinden ancak çok önemli bir problemin çözümü için ve toplumsal ders çıkartma amacıyla olabilmektedir. Selami Efendi, bu yüzden esnaf Şeyhini çıkardığı yolculukta işin gerçek yüzünü göstermek yolunu seçmiştir. Bu varyantta anlatıcı, diğerinden farklı olarak Selamsız Şeyh'in neden selam vermediğini açıklamakta ve "Haramın garamın, tefenin dalaverenin neticesi budur. Bunları bırakarak bir an evvel insaniyetinize dönmeye bakın" şeklinde ahlâkî ders çıkarttırmaktadır. Burada, I-Giriş açıklama kesitinde selamın toplumsal önemine ve selamsızlık durumuna dikkat çekilmiştir. Ayrıca hile ile aldatmaya yönelik davranışlar, insanlar tarafından bir müddet sonra anlaşılacağından hilebazlığın gizli kalamayacağı da anlatılmaktadır.

Sonuç

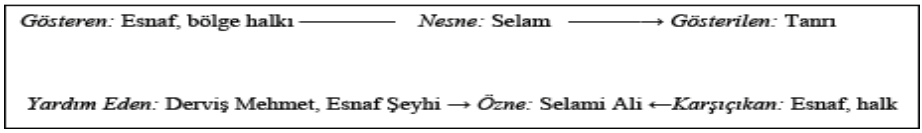
Menkıbe, bir din büyüğünün hayatı etrafında oluşturulan ve onun kerametlerinin anlatıldığı bir anlatı türüdür. Menkıbeler, kutsalın tezahürleri olduğu için, onlara toplum tarafından saygı duyulur ve davranış kalıpları haline dönüştürülürler. Toplumsal erdemler, menkıbeler aracılığıyla ve kutsal inanmalar olarak aktarılırlar. Din büyüğü, toplum tarafından örnek model olarak kabul edilmiş ve davranışları yönüyle de örnek alınmıştır.

Selami Ali Efendi'nin menkıbesinden hareketle, toplumsal görgü kurallarının yazısız kurallar bütünü olarak ne denli önemli olduğu, simgesel hale gelen selamlaşmanın iletişimsel manaları anlaşılmaktadır. Burada selamlaşma sembolü aracılığıyla sunulan asıl gerçek gönderge Tanrı içeriği ve Tanrı selamıdır. Metnin sürecini değiştiren, yönlendiren olay; Şeyhin selam vermeyişi ve verilen selamı almayışının bölge halkında uyandırdığı rahatsızlıktır. Bunun neticesinde rahatsızlık duyan kişiler dikkate alınır ve selamsızlığın yüzey yapısından derin yapısına doğru anlamlandırma yolculuğu başlar.

Çalışmanın konusunu oluşturan Selamsız Şeyh'e ait iki menkıbede, görgü kuralları bütününde selamın dinî ve toplumsal anlamı, selamın verilişi, hangi durumlarda

verilmeyeceği gibi konuların bireyin ve toplumun algılayışına, davranışına etki ettiği görülmektedir. Bu anlatının en temel karşıtlığı selam / selamsızlık somut ikiliğinin oluşturduğu; Tanrı selamı ve erdemleri yani soyut anlamsal yapıdır. Burada velilik makamı da gözden geçirilmekte ve herkesin görebildiğinin dışında pek çok şeyi görebilen ve anlayan keramet sahibi veli yüceltilmektedir. Şeyhin, halkın gözünde saygın bir yerinin olduğu ve manevî rehber olarak halka doğru yolu göstermek gibi önemli roller üstlendiği anlaşılmaktadır. A. J. Greimas'ın oluşturduğu altı eyleyenli modele göre, menkıbe özetlenecek olursa:

Tablo 2:

Bu eyleyenler modeli doğrudan doğruya Özne'nin (Selami Ali Efendi) ulaşmayı amaçladığı ve Gösteren (Esnaf, bölge halkı) ile Gösterilen (Tanrı) arasında bir iletişim birimi olarak konumlanan Nesne (Selamlaşma) çevresinde odaklanır. Bu menkıbede anlamın oluşumunda zıtlıklara başvurulmuştur. Bu zıtlıklar şunlardır:

Tablo 3:

Selamî	Selamsız
Şeyh	Halk, Esnaf Şeyhi, Derviş Mehmet
İnsan	Hayvan suretine dönüşmüş
Sözü dinlenen	Yanlış yolda olanlar
Manevî âlem	Maddî çıkar

Menkıbenin özellikle ikinci varyantında, toplumsal davranışlar adına ve İslam'ın öngördüğü şekilde, haram yememek, kötü işler yapmamak bir uyarı olarak anlatıcı tarafından açıkça söylenmiştir. Menkıbede selamlaşma eylemi, hem bireysel ve psikolojik olarak hem de toplumsal bir algı olarak ele alınmıştır. Burada bireysel psikoloji açısından selam vermenin kişiye rahatlık ve emniyette olma duygusu sağladığı, toplumsal açıdan da selamın önemi anlatılmak istenmiştir. Bireysel açıdan Selamsız Şeyh, bir velidir ve keramet sahiptir; toplumsal açıdan ise selamın alınmayışı hoşnutsuzluk hatta kavgaya sebebiyet vereceğinden tasvip edilemez.

Motifler, sıkıştırılmış düşünce kalıpları olarak göstergelerin metindeki temsilcileridir. Menkıbede geçen motifler, bir din büyüğünün davranış modelinin iç yüzünü açıklamaya yönelik sıra dışı olaylardır. İki varyantta da benzer motiflerin görülmesi, bu savı desteklemektedir. Bu anlatıdaki motiflerin her biri, Tanrısal niteliğin farklı özelliklerine ait göstergelerdir. Tanrı, soyut bir kavramdır ancak anlatıda geçen motifler sayesinde somutlaştırılmış, erdemleri yönüyle öne çıkartılmıştır.

Menkıbede geçen at, katır, eşek, kedi, köpek, kurt, tilki, domuz, sırtlan ve çakal gibi hayvanlar, esnafın manevî iç yüzünü anlatmak amacıyla kullanılan simgelerdir. Şeyh, keramet göstererek insanların asıl yüzünü bu hayvanat şeklinde görebilmektedir.

Menkıbede geçen yardımcı kişiler, mistik güçleri olan rehberler aracılığıyla sıra dışı algıya sahip olmuşlar ve işin iç yüzünü kavramışlardır. Zor bir testten geçirilen aslında yardımcı kişiler (Derviş Mehmet, Esnaf Şeyhi) değil, onların nezdinde toplumdur. Toplumun görgü kurallarına hakimiyeti sınanmıştır, bu sınavda manevi rehber olan şeyhler de topluma yol gösterici olmuşlardır. Sûfîlerin girdiği tarikat kapısında manevî rehber (şeyh), sûfînin kişi ötesi (transpersonal) boyutun uyanışını kolaylaştıran ve derindeki anlamı bulmaya yardımcı olan bir işlev üstlenmiştir.

Sonuç olarak, göstergebilimsel çözümlemeyle, halk edebiyatı ürünlerinden olan ve bir din büyüğünün hayatı etrafında oluşturulan menkıbelerin, toplumda etkili bir rol oynayarak bir semtin adlandırılmasına katkı sağlayacak zengin malzemeler içerdiği görülmektedir. Anadolu coğrafyasında, bir velînin adını alan, onun kerametlerine işaret eden ya da Tanrısal cezalandırma yoluyla vb. adlandırılan yer adları görülmektedir. Menkıbelerin yer adları açısından ele alınması, Türk adlandırma biliminin (Onomasiology) yeni bilgilerle zenginleşmesine katkı sunabilir.

Kaynakça

Arendonk, C. V. (1988) "Selâm" maddesi, *Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: C:10, ss. 329-333.

Barthes, R. (2014) *Göstergebilimsel serüven*, Çev. M. Rifat-S. Rifat, İstanbul: Yapı Kredi.

Ceylan, M. A. (2012) Üsküdar'da bazı yer adları üzerine incelemeler, *Uluslararası* Üsküdar Sempozyumu *VII (1352'den Bugüne Şehir)*, İstanbul: Üsküdar Belediyesi, ss. 439-462.

Cihan, S. (1986) Hz. Peygamberin sünnetinde selam ve insan münasebetlerde oynadığı ro", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi, S: 6, ss. 1-14.

Güvenç, A. (1966) İslâmda muâşeret: kapı vurma-selam verme âdâbı, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, ?: C: 5, S: 11, ss. 306-308.

Haskan, M. N. (2001) *Yüzyıllar boyunca Üsküdar*, İstanbul: Üsküdar Belediyesi, C:1.

İz, M. (1967) Amel-i Sâlih: Selâm, *İslâm Düşüncesi Dergisi*, ?: C:1, S: 3, ss. 131-135.

Kasapoğlu, A. (2010) İslâm'da selâm ve selâmlaşma olgusu, *Hikmet Yurdu Dergisi*, ?: C:3, S: 6, ss. 49-87.

Küçükbasmacı, G. (2015) Selamlaşma sözleri açısından Manas destanı, *Turkish Studies*, Ankara: S: 10/8, ss. 1677-1696.

Lynch, K. (2010) *Kent imgesi*, Çev. İrem Başaran, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür.

Örnek, S. V. (2015/2) Türk folklorunda ad seçme ve ad koyma, *Folklor/Edebiyat Dergisi (Sedat Veyis Örnek Özel Sayısı)*, Kıbrıs: C:21, S:82, ss. 523-529.

Özdamar, M. (2002) *Pîrân*, İstanbul: Kırk Kandil.

Platon (2000) *Kratylos*, Çev. Cenap Karakaya, İstanbul: Sosyal.

Rifat, M. (2009) *Göstergebilimin ABC'si*, İstanbul: Say.

Sayın, Ö. (2014) *Göstergebilim ve sosyoloji*, Ankara: Anı.

Sert, H. E. (2004) *Kur'an'da insan tipleri ve davranışları*, İstanbul: Bilge

Süreyya, M. (1996) *Sicill-i Osmanî,* Yay. Haz. N. Akbayar, C:5. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt

Tanman, M. B.(2009) Selâmi Ali Efendi tekkesi maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, C: 36, ss. 349-350.

Tatçı, M. vd. (2006) *Selâmî Ali Efendi hayatı, tarikat-namesi ve vakfiyyesi*, İstanbul: Kaknüs.

Thompson, S. (1955) *Motif-index of folk-literature*, USA: Indiana University Press, Bloomington/Indiana, C.6 (5 C.+1 Alphabetical index).